
Od rovnostářství k zásluhovosti*

Česká republika mezi dvěma ideologiemi distributivní spravedlnosti

PETR MATĚJŮ**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

KLÁRA VLACHOVÁ

Fakulta sociálních věd UK, Praha

From Equality to Equity?

The Czech Republic Between Two Ideologies of Distributive Justice

Abstract: The principle objective of the paper is to uncover the interplay between egalitarian and inegalitarian norms and beliefs about distributive justice during the postcommunist transformation in the Czech Republic. Two theoretical perspectives, namely the „split-consciousness“ theory (Kluegel and Smith) and the theory of dominant and challenging norms of distributive justice (Della Fave), are applied in comparative analysis of egalitarian and inegalitarian inclinations in the Czech Republic and the Netherlands. Results from multisample recursive and nonrecursive structural equation models suggest two major conclusions. First, in accordance with the thesis on „winners“ and „losers“ in the postcommunist transformation (Matějů and Øeháková), in the Czech Republic as compared with the Netherlands, the struggle between egalitarian and inegalitarian ideologies is strongly related to one's position in the social stratification system. Secondly, the capacity of inegalitarian ideology to resist egalitarian norms is much stronger in the Netherlands than in the Czech Republic, where, on the contrary, the capacity of an egalitarian interpretation of distributive justice to challenge meritocratic norms is much stronger.

Sociologický časopis, 1995, Vol. 31 (No. 2: 215-239)

Po čtyřech letech historicky ojedinělého experimentu uvedeného do pohybu v zemích východní Evropy v roce 1989 není pochyb o tom, že čas nezbytný k proměně stratifikačního systému je mnohem delší než čas změn probíhajících v politickém systému či v ekonomice [viz např. Sztompka 1992, Dahrendorf 1991].¹ Sociologové studující vývoj v postkomunistických zemích [např. Offe 1991, Dahrendorf 1991, Sztompka 1992 atd.] docházejí ke stejnému závěru, na kterém stavěli své teorie klasikové stratifikačního výzkumu, tj. že každý stratifikační systém má své normativní kořeny a to bez ohledu na

*) Tento výzkum získal podporu z více zdrojů. Československý výzkum byl umožněn grantem od Grantové agentury AV ČR (grant číslo 82801). Práce na této studii byly součástí prací na projektu podporovaném Grantovou agenturou České republiky (grant číslo 403/93/0622). Holandský výzkum byl podpořen holandským Ministerstvem sociálních věcí. Autoři děkují za cenné připomínky zejména I. Bayerovi.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Petr Matějů, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. (02) 24 22 09 79, 93, 97, l. 252, 253, fax (02) 24 22 02 78, E-mail mateju@earn.cvut.cz

¹) Sztompka v tomto ohledu argumentuje, že „čím hlouběji jdeme, tím více času potřebujeme“ a – s použitím Dahrendorfových ilustrací – nazývá tento fenomén „dilema tří hodin“ („hodina právníků“, „hodina ekonomů“ a „hodina občanů“) [Sztompka 1992: 15].

to, zda normativní systém, ze kterého stratifikace vyrůstá, se formoval v souladu či v konfliktu s dominantní distributivní „ideologií“. Bez ohledu na svůj původ, obecně přijímané hodnoty, normy a historicky vyvinuté vzory představ o společnosti a o principech jejího fungování se podílí na konstituování typických motivací určujících sociální chování, životních strategií, včetně strategií ekonomického úspěchu. Tyto strategie pak přispívají k reprodukci sociálních vztahů a existujícího sociálního systému. Dahrendorfova predikce, že tyto hluboce zakořeněné a internalizované faktory sociálního chování potřebují pro svoji změnu přinejmenším čas dvou generací [Dahrendorf 1991], se může zdát příliš pesimistická, podle našeho soudu je však pravdě mnohem blíže než implicitní předpoklady, že hodnoty, názory, normy a vzory chování se mění stejně rychle jako politické systémy a ekonomické mechanismy.

Z výše uvedených důvodů je zcela legitimní požadavek, aby sociologický výzkum postkomunistické transformace poskytl odpovědi na otázky týkající se jak *objektivních* změn v systému sociální stratifikace (vývoj nerovností, změny ve vzorcích zaměstnanecké mobility, vývoj mobilního režimu, změny v rolích hlavních faktorů ekonomického úspěchu atd.), tak změn v *subjektivní* reflexi proměn stratifikačního systému (percepce vývoje nerovností a stratifikace, interpretace hlavních faktorů ekonomického úspěchu, percepce sociální a distributivní spravedlnosti atd.).

Pokud jde o subjektivní dimenzi, zvláštní význam má podle našeho názoru výzkum vývoje představ o distributivní spravedlnosti. Existují minimálně dva závažné důvody, proč analýza představ o distributivní spravedlnosti je v postkomunistických zemích zvláště aktuální. Předně, všechny studie zabývající se vývojem nerovností v těchto zemích [Večerník 1992, Matějů 1993, Domański a Heynsová 1992 atd.] ukazují, že nerovnosti v postkomunistických zemích rostou, nebo se alespoň stávají viditelnější. Za druhé, bez ohledu na to, co o pojmu sociální spravedlnost soudí liberální ekonomové, nerovnosti jsou zřídka vnímány mimo tento kontext. To platí zvláště o systémech, které procházejí hlubokou změnou stratifikačního řádu a transformací hodnotového systému. Postkomunistická transformace je bezpochyby typem *systémové* změny, ve které dochází nejen k růstu nerovností, ale rovněž k proměně faktorů a mechanismů, které nerovnosti generují.

Z tohoto hlediska je třeba připomenout, že existují-li podstatné rozdíly mezi různými skupinami populace v interpretaci distributivní spravedlnosti, legitimita politického řádu je vážně ohrožena a pravděpodobnost politického konfliktu roste [viz například Wesolowski a Wnuk-Lipiński 1992]. Z tohoto důvodu tvrdíme, že k tomu, abychom pochopili politický terén postkomunistické společnosti a jeho latentní dynamiku, je velmi důležité studovat jak obecné, tak třídně specifické normy a představy o distributivní spravedlnosti uplatňované v každodenní interpretaci rovnosti a nerovnosti, a to zejména za situace, kdy dochází ke krystalizaci nové dominantní distributivní ideologie. Jednou z nejdůležitějších otázek, které je třeba si v tomto kontextu klást, je: „Jaké jsou hlavní dimenze (ideologie), které určují percepci distributivní spravedlnosti v postkomunistických zemích?“ Z pohledu tvůrců politiky může odpověď na tuto otázku napomoci k pochopení vývoje legitimizace politických systémů v postkomunistických zemích a k odhalení typických nositelů sociálního napětí dříve, než dostanou podobu otevřeného politického konfliktu.

První otázka, kterou si v této stati klademe, je, do jaké míry meritokratická interpretace distributivní spravedlnosti již narušila rovnostářské stereotypy a normy, které

dominovaly distribuci příjmů a bohatství po více než čtyřicet let.² Druhou důležitou otázkou je, do jaké míry je přechod mezi dvěma hlavními distributivními ideologiemi spjat s transformací sociální struktury a s proměnami stratifikačního systému v období postkomunistické transformace. Jinými slovy, zajímá nás, které sociální atributy predikují spíše egalitářskou orientaci a které sociální charakteristiky stojí spíše za antiegalitářskou a principiálně meritokratickou interpretací distributivní spravedlnosti. Klademe-li otázku tímto způsobem, implicitně vycházíme z toho, že ve společenském vědomí existují dvě relativně konzistentní a vyhraněné ideologie distributivní spravedlnosti, což je předpoklad, který v daném kontextu hluboké sociální změny nemusí nutně platit, a je proto nutné jej empiricky verifikovat.

Je několikrát ověřeným faktem, že bývalé Československo bylo jednou z nejegalitářštějších zemí sovětského bloku. Inklinace k egalitarismu má ovšem v české populaci hlubší historické kořeny než pouze nastolení komunistického režimu a odpovídajícího distributivního systému, i když je nepochybné, že právě tato historická a politická okolnost zásadní měrou přispěla k dezintegraci meritokratických kritérií jak v alokaci jedinců do pozic v profesním systému, tak v příjmové distribuci. Na druhé straně je evidentní, že po roce 1989 se Česká republika stala zemí s největší akcelerací přechodu k tržní ekonomice, což samozřejmě souvisí jak s tím, že před kolapsem komunistického režimu byly právě zde bariéry jakékoli tržní reformy největší, tak s tím, že ekonomická politika po roce 1989 zde byla pravděpodobně nejkonzistentnější ze všech postkomunistických zemí východní Evropy. Z těchto důvodů může analýza představ o distributivní spravedlnosti v České republice poskytnout mnohem ostřejší obraz krystalizace distributivních ideologií, než by tomu bylo v případě ostatních postkomunistických zemí.

S ohledem na určité riziko spekulativních interpretací a závěrů byla pro analýzu zvolena komparativní strategie, jmenovitě pak srovnání České republiky a Holandska. Volba Holandska pro komparaci s Českou republikou měla praktické i teoretické důvody. Pokud jde o praktické důvody, bývalé Československo i Holandsko byly země participující na rozsáhlém komparativním výzkumném projektu „Percepce sociální spravedlnosti“ (ISJP). Pokud jde o teoretické důvody, výsledky řady analýz [Peschar 1990; Bakker, Dronkers a Meijnen 1989; Jansen, Dronkers a Verrips 1989; Matějů a Kluegel 1993] naznačují, že v holandské společnosti existují relativně silné rovnostářské tendence nikoli nepodobné těm, které byly přítomny v české společnosti. Nechceme rozhodně tvrdit, že holandská společnost byla stejně jako česká společnost vystavena dlouhodobému působení marxistické ideologie „zásluhovosti“, ale na druhou stranu je možné uvažovat o tom, že kořeny rovnostářské interpretace sociální spravedlnosti v české společnosti sahají mnohem hlouběji do historie než k roku 1948. Domníváme se, že určitá příbuznost reakcí na sociální nerovnosti i podobnost představ o distributivní spravedlnosti může mít v Čechách a v Holandsku původ a kulturní kořeny v historické zkušenosti s protestantismem, byť opět poněkud odlišné.

²) Souhlasíme s Wesołowskim a Wnukem-Lipińskim [1992], že komunističtí vůdci oficiálně vytvářeli specifickou „socialistickou“ verzi meritokratické ideologie („každému podle jeho práce“), ale ve skutečnosti tento model nikdy nerealizovali. Místo toho vytvořili systém spočívající v kombinaci socialisticky definované „zásluhovosti“ a kolektivní korupce potenciálně prorevolučních sociálních tříd příjmovými preferencemi, které v konečném efektu přispěly k realizaci silně rovnostářského systému legitimizovaného ideologií postupné likvidace třídních rozdílů.

Český protestantismus, podobně jako ostatní typy protestantismu, se zrodil z kritiky korumpovatelnosti důležitých struktur tradiční společnosti – zejména katolické církve – která se začala hroutit především v zemích s „florentským ekonomickým étosem“, to znamená v bohatších zemích, které opouštěly rurální způsob hospodářství. Mezi ně jistě patřily jak české země za Karla IV., tak zámořsky obchodující Holandsko.

Pokud jde o úvahy o možném historickém vlivu protestantismu, je třeba značné opatrnosti. Na druhou stranu kulturní vzorce a určité typické vzory sociálního jednání mají často mnohem hlubší historické kořeny než analytická sociologie běžně připouští. Je jistě pravda, že ve své původní – morálně ekonomické podstatě – byl protestantismus vlastně antikapitalistický, protože se snažil o vytlačení racionální prodejnosti ze struktur pozdně středověké společnosti ohrožované silící mocí bohatství. V českých zemích tuto vlastnost protestantismu reprezentovaly nejsilnější ideje plebejské táboritské linie českého protestantismu, která byla inspirovaná chiliasmem a přinesla do české společnosti novou interpretaci sociální a majetkové spravedlnosti – egalitářství. Zvládnout fenomén „bohatství“ nejenom „morálně“, ale zejména sociálně a ekonomicky na druhou stranu vyžadovalo přechod od principu askripce k abstraktním pravidlům, od iracionality k duchu racionality (byť diktované náboženským kodexem) a od okázalosti bohatství k jeho „kapitalizaci“.

Po mnoha desetiletích bouřlivých diskusí nad tezí o vlivu protestantské etiky na prosazení „ducha kapitalismu“ lze pochybovat, že protestantismus byl příčinou vzniku kapitalismu. Těžko lze však vyvrátit skutečnost, že ve společnostech, v nichž se protestantismus prosadil, byl kapitalismus nakonec úspěšnější. Přes veškerou skepsi, pokud jde o tezi o kauzálním vztahu mezi protestantskou etikou a zrodem kapitalismu, se zdá být zřejmé, že zkušenost protestantismu a myšlenky jeho morální ekonomie ovlivnily vývoj těchto společností směrem k demokratickému étosu společností moderního kapitalismu, neboť zrelativizovaly katolickou morálku a delegitimizovaly tradiční sociální strukturu.

Situaci navíc komplikuje skutečnost, že protestantismus byl v českých zemích jako oficiální náboženství vytěsněn v období pobělohorské rekatolizace. Současně je ale třeba vzít v úvahu některé *sociální* důsledky rekatolizace, a to zejména důsledky konfiskací, které rekatolizaci provázely a které přinesly změny majetkové a stavovské struktury české společnosti. Následná třicetiletá válka přinesla výrazné změny populační struktury, zejména snížení počtu rurálního obyvatelstva. Navíc, jak dokazují mnozí historici [Klíma 1961, Pekař 1990], rekatolizace přes nesporný vliv na mnohé oblasti české společnosti neovlivnila výrazně hospodářský étos, který učinil z českých zemí druhé hospodářsky nejvýznamnější území, které v padesátých letech osmnáctého století nahradilo habsburské monarchii ztrátu luteránského Slezska. Rostoucí ekonomická svoboda však nebyla doprovázeno posilováním politické svobody nové české buržoazie [Malý a Sivák 1988], pro kterou je ekonomický úspěch hlavní strategií k získání vyšší sociální pozice.

Aniž bychom chtěli vytvářet umělé historické konstrukce, vycházíme z teze, že specifika českého protestantismu (egalitářství) a sociální důsledky jeho vytlačování v období rekatolizace, vytvořily v českých zemích specifické sociální, ekonomické a kulturní okolnosti, které mohou *částečně* vysvětlit jak neobvykle úspěšnou obnovu hospodářského étosu v Čechách po kolapsu komunistického režimu, tak historicky hluboko zakořeněnou inklinaci k rovnostářskému výkladu sociální spravedlnosti.

Z metodologického hlediska tyto historické a politické okolnosti, které přes určité odlišnosti naznačují podobnost historických a kulturních kořenů vývoje kapitalismu v českých zemích a v Holandsku, vytvářejí poměrně silnou analytickou pozici, neboť umožňují „systémovou“ interpretaci současných rozdílů mezi Holandskem a Českou republikou, pokud jde o ideologie skryté za interpretacemi distributivní spravedlnosti. Jinými slovy, nepřerušovaný a přirozený vývoj kapitalismu v Holandsku, historicky zakořeněný v silném reformačním hnutí, stojí ve značném kontrastu k čtyřicetiletému přerušování evoluce kapitalismu v Čechách obdobím státního socialismu.

Z výše uvedených důvodů, jakkoli mohou připadat některým historikům málo opodstatněné, se domníváme, že česko-holandská komparace poskytuje neobvyklou příležitost testovat efekt socialismu na vývoj představ o distributivní spravedlnosti a monitorovat důsledky obnovy kapitalismu v české společnosti na jejich proměnu, pro níž může být charakteristický jak efekt dramatické sociální změny (odmítnutí egalitářských principů ve prospěch meritokratických norem), tak efekt historicky hluboce zakořeněných vzorců interpretace distributivní spravedlnosti (inklinace k rovnostářství).

Dosavadní výzkum

V novější sociologické produkci k otázce formování ideologií distributivní spravedlnosti lze identifikovat v podstatě dva hlavní směry: *makrosociální teorie* a vysvětlení *sociálně-psychologické* přístupy. Pro analýzu vývoje představ o distributivní spravedlnosti ve východní Evropě můžeme čerpat z obou těchto teoretických přístupů.

Většina makrosociálních vysvětlení je založena na předpokladu, že v každé společnosti existují paralelně minimálně dvě ideologie distributivní spravedlnosti: *dominantní* ideologie a *opoziční* (challenging) ideologie [viz např. Berger et al. 1972; Deutsch 1975; Habermas 1975; Walster a Walster 1975; Della Fave 1980, 1986a, 1986b; Ritzman a Tomaskovic-Devey 1992; Shepelak 1987]. Tyto teorie se ve většině shodují i v tom, že tyto dvě ideologie nacházejí rozdílnou míru podpory v rozdílných sociálních třídách [Della Fave 1986a, Ritzman a Tomaskovic-Devey 1992 atd.]. Předpokládá se, že ti, kteří zaujímají vyšší pozici ve stratifikačním systému a mají v daném systému obecně příznivější životní šance, podporují antiegalitářské normy distributivní spravedlnosti, zatímco ti, kteří se nacházejí v méně výhodných pozicích, preferují spíše rovnostářské normy distribuce příjmů a majetku.

V důsledku značné složitosti otázek týkajících se distributivní spravedlnosti a relativně vysokých nároků, které jejich analýza klade na výzkumná data, není mnoho studií, které by existenci dvou paralelních distributivních ideologií podrobovaly empirickému testování. Mezi výjimky patří práce Ritzmanové a Tomaskovic-Deveye [1992], která existenci těchto dvou ideologií empiricky ověřila a navíc podpořila i hypotézu o jejich odlišných vazbách na stratifikačně relevantní proměnné. Docházejí k závěru, že ve Spojených státech skutečně existují dvě relativně autonomní ideologie distributivní spravedlnosti, „zásluhová“ (equity) a „rovnostářská“ (equality), přičemž „zásluhová“ distributivní ideologie je v souladu s teoretickými předpoklady v pozici dominantní ideologie (tj. v její podpoře nelze nalézt signifikantní rozdíly mezi jedinci nacházejícími se na různých pozicích ve stratifikačním systému), zatímco „opoziční“ rovnostářská ideologie má výrazně sociálně specifické nositele (tj. nachází podporu zejména mezi jedinci na nižších pozicích ve stratifikačním systému, pro něž jsou charakteristické méně příznivé životní šance). K podobným závěrům dospěla i další studie [Matějů a Kluegel 1993], ve které byly podrobeny analýze některé další vyspělé

země s tržními ekonomikami (Německo, Velká Británie, Japonsko, Nizozemí a Spojené státy). Autoři rovněž identifikovali dvě ideologie distributivní spravedlnosti a našli podobné rozdíly ve vazbách těchto ideologií na pozici ve stratifikačním systému.

Wegener a Liebig [1992] použili ve svém přístupu k definicím primární a sekundární distributivní ideologie v různých sociálních systémech (USA, západní Německo, východní Německo) více historicky a kulturně založenou argumentaci. Identifikovali odlišné sociální pozadí těchto ideologií a dospěli k závěrům, které podle našeho názoru neodporují těm, ke kterým dospěli Ritzmanová a Tomaskovic-Devey. Wegener a Liebig tvrdí, že ve Spojených státech je „funkcionalismus“ (založený na principu „equity“) primární distributivní ideologií bez ohledu na třídní pozici. V západním Německu je však primární ideologií „statismus“, ale příslušníci vyšších tříd (vysocí odborníci, manažeři a administrativní pracovníci) zde preferují „funkcionalismus“ více než členové nižších tříd. Pro naši studii je však důležitý závěr, že pokud jde o bývalé východní Německo, analýza neposkytla evidenci ve prospěch jednoznačného určení, která z distributivních ideologií je zde v pozici primární a která v pozici sekundární ideologie. „Ve východním Německu, které prochází transformací, nelze zatím nalézt vzorce typické pro západní společnosti“ [Wegener and Liebig 1992: 16]. V souladu s teoretickými předpoklady výše uvedené studie ukazují, že mezi latentními konstrukty reprezentujícími dvě soupeřící ideologie skutečně existuje silná negativní korelace. Totéž však nelze říci o postkomunistických zemích. Zde, díky situaci „přechodu“, tyto normy vykazují mnohem slabší zápornou korelaci, což indikuje, že jejich krystalizace teprve probíhá [viz Matějů a Kluegel 1993].

Sociálně-psychologické teorie predikují koexistenci dvou soupeřících norem nejen na společenské úrovni, tj. jako komponent *společenského* vědomí, ale také na úrovni *individuálního* vědomí [Halle 1984, Hochschild 1981, Huber a Form 1973, Kluegel a Smith 1986, Lane 1962, Mann 1970, Senett a Cobb 1972]. Zvláště teorie „rozvojeného vědomí“ („split-consciousness theory“, viz např. [Kluegel a Smith 1986]) předpokládá, že *dominantní* ideologie šířená masovými médii, vzděláním a oficiální kulturou přispívající k legitimizaci existujících nerovností a privilegií vyšších sociálních tříd a vrstev na jedné straně, a na straně druhé potenciálně *opozitní* distributivní ideologie vycházející z každodenního úsilí vyjít s omezenými prostředky, mohou koexistovat, aniž by nutně mezi nimi vznikal konflikt nebo tendence ke změně. Tyto normy prostě zaujímají v individuálním vědomí oddělené „segmenty“ [Lane 1962, Senett a Cobb 1972]. Přítomnost tohoto latentního rozporu či duality, pokud jde o představy o distributivní spravedlnosti, může však mít vážné politické implikace, a to zejména ve společnostech, kde je tento protiklad zvláště silný, neboť může být jedním ze zdrojů náhlých zvrátů ve volebním chování („swing vote“). Studium tohoto fenoménu je tedy nepochybně důležité zvláště v postkomunistických zemích v průběhu transformačního procesu, neboť existence této – často podvědomé – duality může výrazně přispět k politické nestabilitě, a to zejména tehdy, jsou-li předmětem či nástrojem politického zápasu otázky distribuce a redistribuce.

Následující analýza čerpá z obou uvedených teoretických perspektiv. Pokud jde o perspektivu rozvojeného vědomí, předpokládáme, že v postkomunistických zemích na počátku jejich transformace bude vztah mezi dvěma hlavními principy distributivní spravedlnosti zvláště schizofrenní, protože jedinci jsou zde vystaveni nové dominantní antiegalitářské ideologii a zároveň se musí vyrovnávat se značnými ekonomickými

těžkostmi spojenými s ekonomickou reformou, což může zvyšovat přitažlivost spíše egalitářských sentimentů. Pokud jde o teorii „dominantní“ a „opoziční“ ideologie, její význam spatřujeme zejména v tom, že nabízí relativně silné hypotézy o rozdílné podpoře dvou hlavních distributivních ideologií (dominantní a opoziční) od různých segmentů populace lišících se zejména postavením v sociální struktuře a životními šancemi během přechodu k tržnímu hospodářství.

Při formulaci hypotéz týkajících se rozdílné podpory různých distributivních norem od různých segmentů populace se opíráme o výsledky analýzy dat z československého stratifikačního výzkumu „*Transformace sociální struktury – 1991*“ [Matějů 1992], která jasně ukázala, že československá populace je velmi vzdálena konsensu v odpovědi na otázku, zda postkomunistická transformace přináší více, nebo méně sociální spravedlnosti. Ve skutečnosti je populace rozdělena: zhruba polovina populace (55 %) sdílí názor, že postkomunistická transformace přináší více sociální spravedlnosti, zatímco druhá polovina (45 %) vyjadřuje spíše skeptický názor, že vývoj po roce 1989 přináší méně spravedlnosti, než tomu bylo před pádem komunistického režimu. Uvedená analýza v souladu s očekáváními skutečně odhalila existenci dvou relativně velkých segmentů populace, které sdílejí zcela protikladné názory na postkomunistickou transformaci: jedna, kterou lze jednoznačně nazvat „vítězi“, a druhá, která se chová spíše jako „poražení“. Potvrdilo se přitom, že příslušnost jedince k jednomu či druhému segmentu má velmi úzký vztah k jeho pozici v dřívějším „redistributivním systému“ [Matějů a Řeháková 1992]. Jednou z hlavních charakteristik státního socialismu byla extenzivní redistribuce, která sloužila mimo jiné i jako nástroj homogenizace společnosti, a samozřejmě také jako důležitý nástroj kolektivní korupce nižších sociálních tříd. Postupné odstraňování redistributivních praktik během postkomunistické transformace činí z těch, kteří fakticky na redistribuci profitovali (lidé s nižším vzděláním, byrokracie, jedinci politicky spjatí s minulým režimem atd.) skupinu „poražených“ během transformace a – zcela pochopitelně – ti, kteří byli redistribucí spíše diskriminováni (jedinci s vyšším vzděláním, odborníci, jedinci inklinující k podnikání atd.) se mohou cítit jako „vítězové“ této sociální změny. Je nepochybné, že obě skupiny mají tendence přeceňovat buď negativní, nebo pozitivní aspekty transformace, a – jak naznačují teorie uvedené výše – oba tyto velké segmenty populace tíhnou k vytváření vlastní specifické distributivní ideologie. V souladu s relevantními teoriemi je zřejmé, že „vítězové“ a ti, kteří profitují z transformace, participují na vytváření dominantní ideologie, zatímco „poražení“ a všichni ti, kteří se cítí v nebezpečí, sdílejí „opoziční“ ideologii.

Existence vítězů a poražených v transformačním procesu činí otázku percepce změny v nerovnostech zvláště důležitou pro sociology a politology, kteří studují vývoj v postkomunistických zemích. Jak jsme se již zmínili, lze předpokládat, že existuje silný vztah mezi percepcí vývoje nerovností a legitimizací nového a stále spíše křehkého sociálního a politického řádu. V tomto ohledu nelze než souhlasit s tím, co tvrdí Wesolowski a Wnuk-Lipiński [1992], tj. že dostatečná legitimita politického a sociálního systému může vzniknout pouze tehdy, jsou-li určité principy distribuce akceptovány nejen těmi, kteří jsou jejich uplatňováním zvýhodňováni, ale také těmi, které nezvýhodňují [Wesolowski a Wnuk-Lipiński 1992: 89]. Zjednodušeně řečeno, jestliže existuje velká skupina jedinců, kteří se v důsledku existujících pravidel distribuce příjmů a majetku ocitají v relativně nevýhodné pozici (čemuž se nelze vyhnout v žádném sociálním systému) a přitom tyto principy považují za nespravedlivé, politický systém postrádá nutnou legitimitu a je principiálně nestabilní. V souladu s předpokladem, že

dualita představ o distributivní spravedlnosti může za určitých okolností vést k nepředvídatelné změně volebního chování, tuto autoři dále tvrdí, že psychologická nestabilita v percepci principů vyvolávajících nerovnosti může být snadno zneužita populistickými politiky či politickými frakcemi (bez ohledu na to, zda se jedná o extrémně levicové či extrémně pravicové politické síly) k delegitimizaci sociálně politického systému.

Hypotézy

Při formulaci hypotézy pro tuto analýzu jsme vycházeli z operacionalizace diskutovaných teorií navržených Ritzmanovou a Tomaskovicem-Deveyem [1992], které využili ve své analýze i Matějů a Kluegel [1993]. Opíráme se zejména o tezi o „bidimenzionalitě“ struktury představ o distributivní spravedlnosti (equality vs. equity) a o tezi, podle které podpora antiegalitářských norem je spjata s pozicí ve stratifikačním systému slaběji než podpora egalitářských principů atraktivních zejména pro jedince nacházející se na méně příznivých pozicích ve stratifikačním systému. Problematickým předpokladem je však teze o existenci dominantní ideologie. Kdyby analyzovaná data pocházela z období před kolapsem komunistického režimu, mohli bychom možná argumentovat ve prospěch teze o dominantním postavení egalitářské ideologie. Otázkou ale je, zda je po dvou letech transformace nová „zásluhová“ a principiálně antiegalitářská ideologie již natolik zformována a „zažita“, že tvoří dominantní ideologii distributivní spravedlnosti v té podobě, jakou výše uvedené studie identifikovali ve vyspělých zemích s tržními ekonomikami. Navíc by bylo zřejmě sociologicky naivní předpokládat, že desetiletími fixovaná egalitářská ideologie státního socialismu již ustoupila do pozadí a hraje roli slabé „opoziční“ distributivní ideologie spjaté pouze se sociálně slabšími vrstvami populace, a zejména s těmi, kteří v důsledku současných sociálních a politických změn ztrácejí dříve relativně příznivé životní šance. Kromě toho vycházíme z předpokladu, že perspektiva „rozdvojeného vědomí“ může mít v zemích procházejících obdobím sociální změny (transformace) větší opodstatnění než ve stabilních společnostech.

Uvažujeme-li o původu rozdílů v sociální podpoře dvou hlavních distributivních ideologií ve vyspělých kapitalistických zemích, lze předpokládat, že zde jsou „zásluhové“ principy široce akceptovány především proto, že tvoří podstatný aspekt socializace a posléze i sociální zkušenosti. V postkomunistických společnostech tyto dvě podmínky chybějí. Předně socializace těch, kteří dnes prožívají sociální transformaci, probíhala v období státního socialismu. Pokud jde o sociální zkušenost, pro většinu populace byla éra státního socialismu relativně pohodlná. Přestože ekonomické podmínky byly celkově limitující a politický systém měl vysloveně represivní povahu, tato éra může být dnes spojována s pocitem sociálních jistot a nevelkých nároků na osobní odpovědnost za vlastní osud, bez ohledu na to, jak devastující byl tento egalitářský a antimeritokratický systém pro ekonomiku. Naproti tomu, v České republice stejně jako v ostatních postkomunistických zemích, jsou nyní zásluhové a antiegalitářské normy prosazované politickou elitou přijímány jako jedna z podmínek přechodu od „neúspěšného socialismu“ k „úspěšné tržní ekonomice“, a jsou tedy v pozici „nové ideologie“ legitimizující samotnou transformaci. Z tohoto důvodu můžeme naopak očekávat určitý entuziasmus, i když často spíše povrchní a verbální, pokud jde o přijímání zásluhových a antiegalitářských norem distributivní spravedlnosti. Navíc, v postkomunistických zemích má mnoho lidí vlastní zkušenosti s oficiálně odmítaným rovnostářstvím, což však neplatí o zkušenostech se zásluhovými (meritokratickými) normami. Vezmeme-li navíc v úvahu

náročné ekonomické podmínky období přechodu k tržnímu hospodářství a relativně značnou kolektivní i individuální mobilitu charakteristickou pro toto období, lze předpokládat, že rozpory a inkonzistence v představách o rovnosti a nerovnosti budou v postkomunistických zemích podstatně zřetelnější než ve vyspělých kapitalistických zemích.

Z toho, co bylo dosud řečeno, lze odvodit minimálně tři hypotézy pro komparativní analýzu. První se týká stupně krystalizace ideologií distributivní spravedlnosti:

H1: *V důsledku přechodu od rovnostářského k zásluhovému modelu distributivního systému očekáváme, že v České republice budou ideologie distributivní spravedlnosti více ambivalentní a méně konzistentní než v Holandsku.*

Vzhledem k tomu, že v České republice dochází k postupné změně distributivního i stratifikačního systému, která výrazně ovlivňuje životní šance jedinců, sociálních skupin a tříd i obecné představy o sociální spravedlnosti, rovnostářská a zásluhová ideologie nereprezentují zatím natolik navzájem protikladné ideologie distributivní spravedlnosti, jako je tomu ve vyspělých zemích včetně Holandska, a to i přesto, že v Holandsku lze očekávat poněkud silnější rovnostářské tendence než v jiných vyspělých zemích. Z těchto předpokladů lze odvodit dvě další hypotézy:

H2: *Negativní korelace mezi egalitářskou a zásluhovou ideologií distributivní spravedlnosti bude slabší v České republice než v Nizozemí.*

H3: *V České republice je rovnostářská ideologie silněji spjata s postavením ve stratifikačním systému (s nepříznivými životními šancemi v průběhu transformace) než v Nizozemí, kde její podpora nemá tak jasně definované sociální nositele.*

Z předpokladu, že postkomunistická transformace má své typické vítěze a poražené, lze formulovat další hypotézu:

H4: *Pokud jde o Českou republiku, ti, kteří patří k vyšším sociálním třídám (zvláště pak lidé s vysokoškolským vzděláním, příslušníci nové podnikatelské třídy atd.) a lidé, jejichž životní šance se v důsledku oslabování egalitářských norem distribuce zlepšují, jsou výrazně orientováni proti rovnostářské distributivní ideologii. V Holandsku, kde po desetiletí byly tržní i „welfarové“ distributivní principy v mnohem větší rovnováze než v jiných zemích, lze očekávat, že jedinci s vyšším sociálním statusem budou méně nakloněni radikálnímu odmítání redistributivního rovnostářství než jedinci stejného sociálního postavení v postkomunistických zemích.*

Poslední hypotéza se týká vzájemného kauzálního vztahu mezi dvěma diskutovanými ideologiemi. V souladu s výchozími předpoklady o stupni krystalizace distributivních ideologií a o jejich sociálním zázemí lze predikovat, že:

H5: *V České republice je zásluhová a antirvnostářská ideologie distributivní spravedlnosti sice téměř univerzální, ale současně ještě relativně slabá ve své schopnosti odolávat silnému a spíše skrytému vlivu rovnostářské ideologie. V Nizozemí lze naopak očekávat, že kapacity obou rozdílných ideologií odolávat jedna druhé budou ve větší rovnováze.*

Data, proměnné a metody

Data analyzovaná v této práci pocházejí z výzkumů provedených v Holandsku a v České republice v roce 1991 v rámci Mezinárodního komparativního projektu „Percepce

sociální spravedlnosti“ (ISJP).³ Holandský výzkum byl proveden amsterdamskou univerzitou v roce 1991 (v červenci až listopadu) na vzorku 1783 respondentů (Telepanel). Použitou metodou pro holandský výzkum byl dotazník vyplňovaný pomocí počítače bez účasti tazatele. Československý výzkum byl proveden Sociologickým ústavem Československé akademie věd a Střediskem empirických výzkumů v červnu 1991 na vzorku 1181 respondentů. Pro srovnávací analýzu byli vybráni pouze respondenti v České republice (810 z 1181 případů). Oba soubory byly dále redukovány pouze na respondenty, kteří v době výzkumu uvedli stálé zaměstnání.⁴ Po této selekci zůstalo 462 případů pro Holandsko a 375 případů pro Českou republiku. Tyto počty by mohly být restriktivním faktorem pro tradiční statistické metody založené explicitně, nebo implicitně na tabulkovém třídění, pro strukturní modely jsou však ještě postačující. Komparativní analýza byla založena na dvou sadách proměnných: a) „endogenních“ proměnných zachycujících představu o spravedlivé distribuci příjmu a majetku a b) „exogenních“ socio-demografických proměnných.

Pro reprezentaci dvou hlavních ideologií distributivní spravedlnosti („rovnostářské“ a „zásluhové“) bylo z dotazníku vybráno šest položek:⁵

EQSHR: „Nejspravedlivější způsob rozdělování majetku a příjmu je dát všem stejně.“

WNEED: „Je velmi důležité, aby lidé dostali, co potřebují, i když to znamená odebírat peníze těm, kteří vydělají více, než potřebují.“

PAYFM: „Řekněte mi prosím, jaký vliv na výši platu by měl mít každý z uvedených faktorů?“ Vybraná položka: „Velikost rodiny, o kterou se jedinec stará.“

KEARN: „Lidé mají právo ponechat si to, co si vydělají, i když to znamená, že někteří budou bohatší než jiní.“

WORKH: „Lidé, kteří tvrdě pracují, si zaslouží vydělávat více než ti ostatní.“

PASSW: „Lidé mají právo předat vlastní majetek dětem.“

V dotazníku se vyskytovala ještě řada dalších otázek zjišťujících sklony k různým distributivním principům. Výběr uvedených šesti indikátorů však měl dva vážné důvody. Předně zvolené položky nesměšují dvě odlišné dimenze v představu o distributivní spravedlnosti, tj. obecné inklinace k jedné nebo druhé ideologii distributivní spravedlnosti a volbu určitých konkrétních opatření k dosažení „spravedlivé nerovnosti“. Kromě toho jsme přesvědčeni, že zvolené položky měří inklinaci ke třem hlavním, nikoli však identickým principům egalitářské distribuce: „princip rovnosti podmínek“ (EQSHR), obecný princip potřebnosti (WNEED) a specifický princip potřebnosti

³) Tým každé ze zemí participujících na projektu ISJP použil na celonárodním náhodně vybraném vzorku identický dotazník, který byl připraven mezinárodním výzkumným týmem. Sloučený mezinárodní soubor dat obsahuje 17 386 případů a průměrný výběr za každou zemi je 1 300 případů. Největší počet případů pochází ze západního Německa (1 837) a nejmenší z Japonska (777).

⁴) Tato redukce souboru je logickou konsekvencí vyloučení případů s chybějícími hodnotami v proměnných, které mohou mít platné hodnoty pouze u ekonomicky aktivních respondentů (příjem z hlavního zaměstnání, socioekonomický status, zaměstnanecký status atd.).

⁵) Pro usnadnění orientace ve výsledcích byly původní škály proměnných EQSHR, WNEED, WORKH, KEARN a PASSW (1 „Zcela souhlasím“ až 5 „Zcela nesouhlasím“) a původní škála proměnné PAYFM (1 „Rozhodující vliv“ až 4 „Žádný vliv“) před analýzami reorientovány.

založený na rodině jako distributivní jednotce (PAYFM) [Deutsch 1975]. Současně jsou zastoupeny i sklony k principu zásluhovosti (WORKH) stejně jako obecně antiegalitářské tendence (KEARN, PASSW).

Ve strukturním modelu dále figuruje šest „exogenních“ proměnných.⁶ AGE reprezentuje věk v letech, SEX je tradičně kódován 1 = muž, 2 = žena. Další položky vyžadují vysvětlení. COLLEGE je binární proměnná s hodnotou 1 pro respondenty, kteří uvedli, že mají vysokoškolský diplom. Další binární proměnná SELFEMP rozlišuje mezi samostatnými a zaměstnanci. Pokud jde o příjem, zvolili jsme pouze příjem z hlavního zaměstnání. V zájmu srovnatelnosti byla proměnná INCOME transformována z původních měn na příslušnost k příjmovému decilu (decilové distribuce byly vytvořeny pro každou zemi zvlášť). RIGHTOR je respondentovo sebezřazení na pravolevém politickém kontinuu (1 reprezentuje extrémní levici a 10 reprezentuje extrémní pravici).

S výjimkou politické sebeidentifikace, všechny exogenní proměnné vyjadřují „životní šance“, které by podle vstupních předpokladů měly výrazně ovlivňovat představy o distributivní spravedlnosti. Politická sebeidentifikace byla do modelu zahrnuta proto, že předpokládáme odlišnou míru sepětí politických preferencí s preferencemi norem distributivní spravedlnosti (čím slabší vazba, tím méně vykrystalizovaná politická kultura). Předpokládáme, že politická sebeidentifikace bude v postkomunistických zemích slaběji spjata s inklinacemi k jedné či druhé distributivní ideologii, zatímco ve vyspělých zemích jsou to právě představy o distributivní spravedlnosti, které určují politickou orientaci jedince.

K měření distributivních ideologií byla použita konfirmační faktorová analýza. Kauzální efekty exogenních socio-demografických proměnných na latentní proměnné reprezentující ideologie distributivní spravedlnosti byly odhadnuty pomocí *rekursivního* strukturního modelu. Ke zjištění simultánního přímého kauzálního vztahu mezi dvěma ideologiemi byl aplikován *nerekursivní* strukturní model.

Protože do analýzy vstupovaly jak ordinální, tak kontinuální proměnné, vstupní korelační matice byla sestavena ze tří různých typů korelačních koeficientů: v případě, že jedna proměnná byla ordinální a druhá kontinuální, byla vypočtena *polyseriální* korelace, jestliže obě korelované proměnné byly ordinální, do matice vstoupila *polychorická* korelace, pokud byly obě proměnné měřené na intervalové stupnici, byl aplikována standardní *Pearsonův* korelační koeficient. Vzhledem k tomu, že nebyl splněn předpoklad o normálním rozložení proměnných, nebylo možné použít metodu maximální věrohodnosti (Maximum Likelihood – ML) ani metodu zobecněných nejmenších čtverců (Generalized Least Square – GLS). Aplikace těchto metod by za daných podmínek vedla k podhodnocení standardní chyby odhadů parametrů i poměru věrohodnosti vyjadřujícího shodu modelu s daty. Z výše uvedených důvodů byla aplikována metoda vážených nejmenších čtverců (Weighted Least Squares – WLS). Pro výpočet tří typů korelací (polychorických, polyseriálních a Pearsonova koeficientu) byl použit program PRELIS [Jöreskog and Sörbom 1986] stejně tak jako pro výpočet asymptotických variancí a kovariancí potřebných pro aplikaci metody WLS. Modely byly testovány a jejich

⁶) Původně model obsahoval devět exogenních proměnných. V zájmu omezení multikolinearity jsme vyloučili tři z těchto proměnných: socioekonomický index zaměstnání respondenta, socioekonomický index zaměstnání otce a binární proměnnou rozlišující vyšší odborné a manažerské povolání od zbytku povolání.

parametry odhadnuty pomocí programu LISREL 7 [Jöreskog and Sörbom 1988]. Všechny ostatní výpočty byly provedeny pomocí SPSS^X nebo SPSS pro Windows.

Namísto běžné intuitivní komparace výsledků byla aplikována simultánní vícevýběrová analýza (multisample analysis), pomocí které mohl být model testován simultánně na obou kovariančních (korelačních) maticích. To umožnilo testovat jak obecnou vhodnost modelu pro obě země, tak podobnost či nepodobnost jeho jednotlivých parametrů mezi zeměmi.

Výsledky analýzy

Grafy 1 a 2 zobrazují rozložení populací v obou zemích na „pravo-levém“ kontinuu politické orientace (Graf 1) a souhlas s výroky reprezentujícími různé normy distribuce příjmů a majetku (Graf 2). Tyto grafy empiricky ilustrují jeden z výchozích předpokladů, podle kterého se česká a holandská populace na první pohled příliš neliší, ani pokud jde o politické orientace, ani v představách o spravedlnosti vybraných norem distribuce příjmů a majetku. Graf 1 ukazuje, že podpora „umírněné levicí“ je dokonce silnější v Holandsku než v České republice, kde – z pochopitelných historických a politických důvodů – je populárnější „silná pravicová“ orientace. Porovnáme-li rozložení souhlasu s výroky vyjadřujícími různá pravidla pro spravedlivou distribuci příjmů a majetku, zjistíme jen poměrně malé rozdíly. Výjimkou je větší podpora principu vycházejícího z velikosti rodiny (PAYFM) v České republice, což je zřejmě relikv jedné z typických státně-socialistických principů redistribuce, se kterým se lidé ztotožňují i nadále bez ohledu na to, že současně podporují meritokratické principy. Další explicitně egalitářské principy (WNEED, EQSHR) nenacházejí mezi českými respondenty větší podporu než v Holandsku. Ve všech uvažovaných zásluhových principech (WORKH, KEARN, PASSW) populace obou srovnávaných zemí vykazují téměř stejné distribuce.

Model analýzy latentních představ o distributivní spravedlnosti, který je graficky zobrazen na pravé straně diagramu 1, byl testován konfirmační faktorovou analýzou. V souladu s výše uvedenými teoretickými předpoklady v modelu figurují dvě latentní proměnné reprezentující dvě hlavní distributivní ideologie: tj. „zásluhová“ norma (EQUITY) a „rovnostářská“ norma (EQUALITY).⁷ Testování hypotézy H1 bylo vlastně pokusem považovat všechny faktorové zátěže v obou analyzovaných zemích za shodné (připustili jsme pouze rozdíly v chybách měření a v korelacích mezi chybami měření). Takto specifikovaný model se ukázal jako naprosto nevyhovující ($\chi^2/df > 2$), a to především proto, že v České republice se ukázala mnohem silnější kontaminace „zásluhového“ principu (EQUITY) typickým „rovnostářským“ pravidlem distribuce „WNEED“ (*Je velmi důležité, aby lidé dostali, co potřebují*).⁸ Místo toho, abychom tento parametr uvolnili, postupovali jsme tak, že v modelu pro Českou republiku byly uvolněny další dvě korelace mezi chybami měření (EQSHR – WORKH a PAYFM – WNEED). Toto teoreticky korektnější (z formálního hlediska identické) řešení vedlo k významnému zlepšení ukazatelů vhodnosti modelu ($\chi^2 = 14,88$ pro $df = 1$), což mimo jiné potvrdilo, že zásluhový princip EQUITY je v České republice mnohem více

7) Názvy latentních endogenních proměnných (EQUALITY, EQUITY) by neměly být interpretovány v žádném ze specifických teoretických kontextů. Jsou to pouze krátká jména pro latentní proměnné, které mohou být v daném kontextu nazvány také ROVNOSTÁŘSKÁ ORIENTACE a ZÁSLUHOVÁ ORIENTACE.

8) Modifikační index pro faktorovou zátěž od této proměnné na EQUITY dosáhl 12,6.

než v Holandsku kontaminován položkou „WNEED“ (obě uvolněné korelace mezi chybami měření se ukázaly být statisticky významné).

Jak ukazuje tabulka 1, takto upravený model se jeví jako vyhovující pro obě porovnávané země. Výsledky uvedené v tabulce 1 však potvrzují i jiný teoreticky významný předpoklad, který se týká míry „krystalizace“ obou latentních principů distributivní spravedlnosti, tj. obě distributivní normy jsou v České republice v méně vyhrocené opozici, než je tomu v Holandsku (-0,490 vs. -0,613).

Po tom, co jsme si ověřili existenci dvou latentních ideologií,⁹ byly v následujících analýzách odhadnuty parametry rekursivního modelu. Odhad těchto parametrů byl nezbytný pro testování přímých kauzálních efektů exogenních proměnných na oba definované latentní konstrukty.

Abychom mohli ověřit hypotézy, které se pokoušejí jít za fenomenologickou podobnost egalitářsko-neegalitářské orientace v porovnávaných zemích, testovali jsme tři sady modelů: a) model testující dvě hlavní latentní ideologie distributivní spravedlnosti (diagram 1 a tabulka 1); b) strukturní rekursivní model pro šest „exogenních“ proměnných (diagram 1, tabulka 2), a strukturní nerekursivní model umožňující odhad vzájemných kauzálních vztahů mezi dvěma latentními konstrukty (diagram 2, tabulka 3).

Diagram 1 zobrazuje rekursivní strukturní model pro dvě latentní endogenní proměnné a šest exogenních proměnných. Do modelu vstupují tři sady exogenních proměnných: tři indikátory pozice jedince ve stratifikačním systému (COLLEGE, SELFEMP, INCOME), indikátor respondentovy politické orientace (RIGHTOR) a dvě instrumentální demografické proměnné (AGE, SEX). Rekursivní model umožnil odhad korelací mezi nevysvětlenými variancemi obou latentních proměnných. Tabulka 2 ukazuje odhadnuté parametry modelu. Model prokazuje uspokojivou míru vhodnosti (poměr chi-square k počtu stupňů volnosti je menší než 2, GFI index je velmi vysoký a průměrné reziduum je hluboko pod předpokládanou kritickou hodnotou),¹⁰ a dokonce i bez detailního studia jednotlivých efektů exogenních proměnných je jasné, že „protinorma“ EQUALITY se pojí silněji s pozicí ve stratifikačním systému než norma EQUITY (viz koeficient determinace). Přesto se zde ukazují zajímavé rozdíly mezi oběma porovnávanými zeměmi. Za prvé, v souladu s teoretickými očekáváními a s hypotézou H3, „zásluhový“ princip více souvisí s pozicí ve stratifikačním systému v České republice než v Holandsku ($R^2 = 0,406$ vs. $0,355$). Za druhé, přímé kauzální efekty ukazují, že v České republice je „rovnostářská“ ideologie více než v Holandsku odmítána jedinci s vyšším statutem, a zvláště lidmi s vysokoškolským vzděláním (-0,499 vs. -0,162). Za třetí, odhady parametrů také dokazují, že zatímco v Holandsku lidé s vyšším vzděláním „zásluhový“ princip spíše odmítají, vysokoškolsky vzdělaní lidé v České republice jej silně podporují (-0,165 vs. $0,339$).

⁹) Můžeme dodat, že pokus přinutit model akceptovat pouze jeden latentní konstrukt (jedno kontinuum), selhal. Program ukázal nepřijatelnost modelu.

¹⁰) Poměr věrohodnosti (likelihood ratio) je závislý na velikosti souboru, a proto se doporučuje jej doplnit dalšími kritérii [viz např. Wheaton et al. 1977, Byrne 1989]. Obě doporučená kritéria (RMR a CHISQ/df) vykazují uspokojivou přesnost našeho modelu.

Tabulka 1. Parametry modelu měření pro EQUALITY a EQUITY

	Česká republika		Nizozemí	
	EQUALITY	EQUITY	EQUALITY	EQUITY
<i>a) Faktorové zátěže (LAMBDA) – standardizované řešení se společnou metrikou</i>				
EQHSR	0,697@	0,000	0,697@	0,000
WNEED	0,168*	0,000	0,608***	0,000
PAYFAM	0,314***	0,000	0,314***	0,000
WORKH	0,000	0,524	0,000	0,524***
KEARN	0,000	0,781	0,000	0,781***
PASSW	0,000	0,679	0,000	0,679@
<i>b) Korelace mezi faktory (PSI)</i>				
EQUALITY-EQUITY		-0,490***		-0,613***
<i>c) Korelace mezi chybami měření (THETA-EPS)</i>				
EQSHR-WORKH		0,183*		0,000
PAYFM-WNEED		0,149*		0,000
EQSHR-PASSW		0,104		0,104
WORKH-PAYFM		0,112*		0,112*
<i>d) Statistika vhodnosti modelu (pro oba výběry)</i>				
N (počet případů):	462 + 375 = 837			
df:	14			
v ² :	7,51			
v ² /df:	0,54			
p:	0,913			
GFI (index vhodnosti modelu):	0,998			
RMR (průměrné residuum):	0,032			
* 0,05 > p > 0,01				
** 0,01 > p > 0,001				
*** 0,001 > p				
@ fixované parametry				

Za povšimnutí stojí i to, že korelace mezi dvěma latentními konstrukty se po zahrnutí exogenních proměnných nezmenšila rovnoměrně. V České republice se korelace mezi nevysvětlenými variancemi snížila na 12 % původní hodnoty (z -0,490 na -0,060) a ztratila statistickou významnost, zatímco v Holandsku se snížila na 33 % původní hodnoty (z -0,613 na -0,205) a zůstala vysoce významná. Tento výsledek má svou teoretickou relevanci. Ačkoliv výše uvedené teorie naznačují koexistenci obou principů distributivní spravedlnosti v systému sociální stratifikace, predikují také, že – jestliže jsou tyto normy velice dobře krystalizované – reprezentují principiálně *rozdílné a protikladné* principy. Rekursivní model naznačuje, že v České republice mezi oběma ideologiemi existuje očekávané napětí, současně je ale zřejmé, že toto napětí je téměř výlučně způsobeno odlišnými představami o distributivní spravedlnosti mezi jedinci na různých pozicích systému sociální stratifikace. V Holandsku jsou dvě soupeřící představy o distributivní spravedlnosti mnohem méně vázány na pozici ve stratifikačním systému, a ukazují tedy spíše principiální nesouměřitelnost.

Tabulka 2. Parametry rekursivního modelu

	Česká republika		Nizozemí	
	EQUALITY	EQUITY	EQUALITY	EQUITY
<i>a) Přímé efekty (GAMMA) – standardizované řešení se společnou metrikou</i>				
AGE	0,007	0,000@	0,138*	0,000@
SELFEMP	-0,209	0,116	-0,121	0,018
INCOME	-0,198	-0,154	-0,077	0,239
COLLEGE	-0,499*	0,339	-0,162*	-0,165
RIGHTOR	-0,400***	0,247***	-0,431***	0,323***
SEX	0,000@	-0,209	0,000@	0,103
R2	0,406	0,167	0,355	0,154
<i>b) Korelace mezi EQUALITY a EQUITY (PSI)</i>				
r				-0,205***
<i>d) Statistika vhodnosti modelu (pro oba výběry)</i>				
N (počet případů):	462 + 375 = 837			
df:	66			
v2:	95,65			
v2/df:	1,45			
p:	0,010			
GFI (index vhodnosti modelu):	0,988			
RMR (průměrné residuum):	0,057			
* 0,05 > p > 0,01				
** 0,01 > p > 0,001				
*** 0,001 > p				
@ fixované parametry				

Abychom se přiblížili vzájemným *kauzálním* vztahům mezi dvěma analyzovanými ideologiemi, testovali jsme nerekursivní model (diagram 2, tabulka 3). Tento nerekursivní model prokázal stejně dobrou míru vhodnosti jako rekursivní model, přestože pro jeho testování bylo nutné fixovat další dva parametry jako nulové: efekt vzdělání na EQUITY v českém modelu a efekt vzdělání na EQUALITY v holandském modelu. Tento model tedy reprezentuje přijatelnou alternativu kauzální reprezentace vztahů mezi zkoumanými exogenními a endogenními proměnnými. Parametry nerekursivního modelu ukazují, že obě ideologie jsou v obou porovnávaných sociálních systémech skutečně ve zcela odlišných kauzálních vztazích. Jakmile totiž do modelu zavedeme simultánní kauzální efekty mezi oběma latentními konstrukty, kontrast mezi oběma zeměmi, pokud jde o mechanismy generující rozložení položek distributivní spravedlnosti, se zvětší.¹¹ Nerekursivní model odhalil, že kontrast mezi oběma zeměmi spočívá v efektu, které mají stratifikačně relevantní proměnné na zkoumané latentní konstrukty. V nerekursivním modelu pro Českou republiku vzrostly negativní efekty vzdělání a ekonomické

¹¹⁾ Abychom dosáhli identifikovatelnosti modelu, jak je patrné z tabulky, bylo nutné fixovat další dva parametry (tj. položit je rovné nule). Několik předchozích testů ukázalo, že jediným přípustným řešením je fixovat v modelu pro Českou republiku efekt vysokoškolského vzdělání na EQUITY a v modelu pro Nizozemí efekt vysokoškolského vzdělání na EQUALITY. Nevysvětlené variance obou latentních konstruktů byly v obou zemích považovány za shodné a tento předpoklad nebyl ve skutečnosti příliš vzdálen od pravdy (hodnoty R² v tabulce 2).

samostatnosti na EQUALITY (z -0,499 na -0,889 a z -0,209 na -0,746), zatímco v modelu pro Nizozemí se tyto parametry téměř nezměnily.

Tabulka 3. Parametry nerekursivního modelu

	Česká republika		Nizozemí	
	EQUALITY	EQUITY	EQUALITY	EQUITY
<i>a) Přímé efekty (GAMMA, BETA) – standardizované řešení se společnou metrikou</i>				
AGE	-0,131	0,000@	0,144*	0,000@
SELFEMP	-0,746*	-0,123	-0,101	0,017
INCOME	0,251***	-0,274	-0,115*	0,318
COLLEGE	-0,889***	0,000@	0,000@	-0,157
RIGHTOR	-0,454***	0,012	-0,257**	0,221*
SEX	0,000@	-0,329	0,000@	0,230
EQUALITY	0,000	-0,077	0,000	-0,400*
EQUITY	-0,498	0,000	-0,296	0,000
R2	0,753	0,339	0,583	0,383
<i>b) Statistika vhodnosti modelu (pro oba výběry)</i>				
N (počet případů):	462 + 375 = 837			
df:	68			
v2:	102,67			
v2/df:	1,5			
p:	0,004			
GFI (index vhodnosti modelu):	0,987			
RMR (průměrné residuum):	0,057			
* 0,05 > p > 0,01				
** 0,01 > p > 0,001				
*** 0,001 > p				
@ fixované parametry				

Jiná důležitá změna je patrná v přímých efektech politické orientace na latentní proměnné. Zatímco v modelu pro Nizozemí vzrostly vlivy politické orientace na oba konstrukty se *stejným* koeficientem (1,4), v modelu pro Českou republiku vzrostl pouze negativní efekt politické orientace na „rovnostářský“ princip (z -0,400 na -0,454). Pozitivní efekt této proměnné na inklinaci k „zásluhovému“ principu téměř vymizel (z 0,247 na 0,012). Tento výsledek podpořil předpoklad, že v České republice je napětí mezi oběma ideologiemi mnohem méně založeno na relativně autonomní politické orientaci a že kořeny tohoto napětí spočívají spíše v hodnocení životních šancí. Tento předpoklad může pomoci při interpretaci překvapujícího výsledku, že efekt příjmu hraje v České republice zcela zjevně opačnou roli než v Nizozemí. Odhadnuté matice korelací (uvedené v Dodatku) dokazují, že korelace mezi příjmem a latentními proměnnými jsou v Nizozemí slabší, zatímco v České republice je velmi vysoká *negativní* korelace příjmu s „rovnostářským“ principem EQUALITY a velmi vysoká *pozitivní* korelace se „zásluhovým“ principem EQUITY. Jak je z modelu patrné, tento kontrast spočívá v roli, kterou hraje vzdělání. Pokud je vyšší příjem asociován s vyšším vzděláním (vysokoškolským), pak podpora EQUITY a odmítání EQUALITY mají jeden společný

faktor – pocit otevřených příležitostí v sociální situaci, v níž slábne role rovnostářských principů distributivní spravedlnosti. Prověříme-li následně silné efekty vzdělání a ekonomické samostatnosti, zjistíme, že vyšší příjem je zpravidla asociován s jedním z těchto faktorů, a to buď přímo, nebo nepřímo prostřednictvím různých „konverzních“ strategií [viz Matějů 1993, Matějů a Řeháková 1993]. Vezmeme-li v úvahu tento skrytý vztah, můžeme vysvětlit i opačný směr příjmového efektu v České republice.

Z hlediska cílů naší analýzy jsou nejdůležitější poslední dva parametry nerekursivního modelu, tj. přímé simultánní kauzální efekty mezi oběma ideologiemi distributivní spravedlnosti. V Nizozemí má „zásluhový“ princip distributivní spravedlnosti silnou schopnost odolávat „pokušení“ rovnostářských interpretací distributivní spravedlnosti (-0,400). V České republice tuto schopnost téměř postrádá (-0,077). Je však nutné poznamenat, že v holandské populaci nepředstavuje „rovnostářský“ princip příliš významné ohrožení pro existující meritokratické principy distributivní spravedlnosti (-0,296). V České republice rovnostářství představuje mnohem výraznější ohrožení „zásluhové“ interpretace distributivní spravedlnosti (-0,498).

Závěry

Teoretickou otázkou prvořadého významu je, zda teorie „rozdvojeného vědomí“ a teorie predikující vztah mezi dominantní a alternativní ideologií mohou sehrát významnější roli při studiu postkomunistické transformace a zda mohou přispět k vysvětlení peripetie přechodu od „rovnostářských“ k „zásluhovým“ principům distributivní spravedlnosti v postkomunistických zemích.

Vrátíme-li se nyní k pěti operacionálním hypotézám, můžeme na základě naší analýzy načrtnout některé obecné výsledky:

1. Česko-holandské srovnání, podobně jako jiné nedávno publikované studie [Ritzmanová a Tomaskovic-Devey 1992, Matějů a Kluegel 1993, Wegener a Liebig 1992] dokázalo význam těchto teorií. Ukázalo se totiž, že pro studium představ o distributivní spravedlnosti je třeba opustit zjednodušující předpoklad existence jediného kontinua, na němž by bylo možné lokalizovat různé odstíny egalitářství a zásluhovosti. Vzorce představ o distributivní spravedlnosti jsou principiálně dvoudimenzionální. Zdá se, že perspektiva „rozdvojeného vědomí“ je přijatelná a že její aplikace může napomoci porozumění transformačního procesu v postkomunistických zemích. V souladu s touto perspektivou naše analýza verifikovala původní předpoklad, že „definice“ dvou latentních distributivních norem jsou v české populaci méně konzistentní než v holandské populaci. Lépe řečeno, analýza ukázala, že Češi mnohem více než Holanďané směšují typicky rovnostářské s typicky meritokratickými principy distributivní spravedlnosti.

2. Analýza také potvrdila, že v důsledku transformace jsou v České republice tyto dvě distributivní ideologie méně „čistě“ definované a mnohem méně kontrastní, než je tomu v Nizozemí.

3. V souladu s teoretickými předpoklady analýza potvrdila obecně silnější souvislost rovnostářské ideologie s pozicí v sociální hierarchii. Zásluhová norma distributivní spravedlnosti naopak souvisí s pozicí v systému sociální stratifikace mnohem volněji. Pokud jde o rozdíly mezi oběma zeměmi, výsledky, ke kterým jsme dospěli, potvrzují hypotézy H3 a H4. Rovnostářská ideologie je v České republice více

spjata s pozicí ve stratifikačním systému (tj. s nepříznivějšími životními šancemi v průběhu transformace). V České republice jedinci s vyšším statutem a vysokoškolsky vzdělaní mají tendenci silně odmítat rovnostářskou interpretaci distributivní spravedlnosti. V Nizozemí naopak tyto jedinci odmítají spíše zásluhový princip distribuce.

4. Obecně se potvrdilo, že v České republice je napětí mezi distributivními ideologiemi zprostředkováno převážně pozicí v systému sociální stratifikace, zatímco v Nizozemí tyto ideologie vykazují mnohem více autonomní vztah vzájemného napětí. Jedním z nejdůležitějších výsledků komparativní analýzy je zjištění, že v České republice je kapacita zásluhové normy odolávat rovnostářské interpretaci distributivní spravedlnosti mnohem slabší než v Nizozemí. Zdá se, že rovnostářská distributivní ideologie představuje v České republice ještě relativně silné ohrožení pro vyrůstající meritokratickou interpretaci distributivní spravedlnosti.

5. Je nutné se zmínit o dvou významných výsledcích, které se týkají utváření politického systému a politické kultury v České republice. Za prvé, analýza potvrdila, že politická orientace směrem k pravému křídlu politického spektra sice poměrně silně predikuje *odmítání* rovnostářství, ale nikoli tendenci přijmout meritokratickou interpretaci distributivní spravedlnosti. Tato do určité míry paradoxní situace je bezpochyby produktem krystalizace nové politické kultury a přechodu mezi dvěma podstatně odlišnými ideologiemi distributivní spravedlnosti. Za druhé, pokud jde o otázku legitimacy politického systému, situace v České republice není tak uspokojivá, jak naznačují některé výsledky běžných výzkumů veřejného mínění. Není pochyb o tom, že v České republice má meritokratický princip distributivní spravedlnosti silnou podporu, ale existují zde i dva potenciální zdroje nestability a možného ohrožení legitimacy politického systému. V České republice jsme totiž ve srovnání s Holandskem našli silnější tendenci k „psychologické nestabilitě“ [Wesołowski a Wnuk-Lipiński 1992] spočívající v propojení protikladných představ o distributivní spravedlnosti. V tomto směru se Česká republika neliší od jiných postkomunistických zemí [Matějů a Kluegel 1993]. Kromě toho se ukázalo, že v České republice, stejně jako v jiných postkomunistických zemích, jsou představy o distributivní spravedlnosti mnohem silněji než v Holandsku závislé na pozici ve stratifikačním systému a na životních šancích, které transformace buď otevírá, nebo naopak uzavírá. Vycházíme-li z předpokladu, že legitimita existujícího politického systému je ohrožena, pokud dominantní distributivní principy nejsou akceptovány jedinci, kteří jsou jimi znevýhodněni, pak je legitimita systému v České republice ohrožena v mnohem větší míře než v západních zemích. Latentní napětí mezi dvěma hlavními interpretacemi distributivní spravedlnosti, nepochybně přítomné v každém sociálním systému, na sebe může za těchto okolností snadněji vzít podobu otevřeného politického konfliktu.

Věříme, že naše analýza ukázala potenciální užitečnost studia představ o sociální spravedlnosti i význam studia dynamiky jejich vývoje v zemích, které procházejí obdobím postkomunistické transformace. Jedním ze záměrů této analýzy bylo ukázat, že výzkum krystalizace ideologií sociální spravedlnosti může přispět k zodpovězení teoretických i praktických otázek, týkajících se sociálních a politických důsledků diferenciací životních šancí spjatých s různými pozicemi ve stratifikačním systému. Z tohoto hlediska by bylo obzvláště cenné zopakovat obdobnou analýzu v budoucnu na aktualizovaných výzkumných datech. Analýza provedená na datech z opakovaného šetření by mohla

ukázat dynamiku sociálního času v období postkomunistické transformace i dynamiku skrytého potenciálu sociálního napětí.

Dodatek: Odhadnuté korelační koeficienty

	EQUALITY	EQUITY	SEX	AGE	SELFE	INCOME	COLL	RIGHT
<i>A. Česká republika</i>								
EQUALITY	1,000							
EQUITY	-0,514	1,000						
SEX	0,270	-0,246	1,000					
AGE	-0,086	0,030	-0,023	1,000				
SELFE	-0,370	0,070	-0,388	-0,177	1,000			
INCOME	-0,564	0,218	-0,709	0,174	0,535	1,000		
COLLEGE	-0,532	0,250	-0,121	0,209	-0,253	0,459	1,000	
RIGHTOR	-0,410	0,256	-0,144	-0,101	0,112	0,097	-0,060	1,000
<i>B. Nizozemí</i>								
EQUALITY	1,000							
EQUITY	-0,712	1,000						
SEX	0,157	-0,080	1,000					
AGE	0,103	0,021	-0,112	1,000				
SELFE	-0,156	0,066	0,033	0,077	1,000			
INCOME	-0,155	0,130	-0,769	0,215	-0,156	1,000		
COLLEGE	0,085	-0,111	-0,018	0,048	-0,124	0,374	1,000	
RIGHTOR	-0,478	0,360	-0,136	0,051	0,146	0,056	-0,205	1,000

PETR MATĚJŮ je vedoucím výzkumného týmu „Sociální stratifikace“ v Sociologickém ústavu AV ČR. Od poloviny osmdesátých let se věnuje výzkumu sociálních a vzdělanostních nerovností a analýze profesní a vzdělanostní mobility. Publikoval řadu odborných statí k výše uvedeným tématům, a to jak doma, tak v zahraničí.

KLÁRA VLACHOVÁ je studentkou magisterského cyklu v oboru sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Zabývá se subjektivním vnímáním nerovností, sociální spravedlnosti, stratifikačních charakteristik jedinců a subjektivní mobilitou. Její poslední práce jsou zaměřeny na problém deprivace v postkomunistických zemích.

Literatura

- Abercrombie, N., S. Hill, B. S. Turner 1980. *The Dominant Ideology Thesis*. London: Allen and Unwin.
- Bakker, B. F. M., J. Dronkers, G. W. Meijnen (ed.) 1989. *Educational Opportunities in the Welfare State*. Nijmegen: Institute for Applied Social Sciences.
- Benáček, V. 1993. *Toil and Trouble of an Indigenous Entrepreneur during Transition. The case of Czech Republic*. CERGE.
- Berger, J., M. Zelditch, Jr., B. Anderson, B. Cohen 1972. „Structural Aspects of Distributive Justice: A Status Value Formulation.“ Pp. 119-146 in *Sociological Theories in Progress*, ed. by J. Berger, M. Zelditch, B. Anderson. Boston, MA: Houghton-Mifflin.
- Byrne, B. 1989. *A Primer of LISREL*. New York: Springer Verlag.
- Dahrendorf, R. 1979. *Life Chances*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dahrendorf, R. 1991. *Reflections on the Revolutions in Europe*. London: Chatto Windus.

- Della Fave, L. R. 1980. „The Meek Shall Not Inherit the Earth.“ *American Sociological Review* 45: 955-71.
- Della Fave, L. R. 1986a. „The Dialectics of Legitimation and Counternorms.“ *Sociological Perspectives* 29: 435-60.
- Della Fave, L. R. 1986b. „Toward an Explication of the Legitimation Process.“ *Social Forces* 65: 476-500.
- Deutsch, M. 1975. „Equity, Equality, and Need: What Determines Which Value Will Be Used As the Basis of Distributive Justice?“ *Journal of Social Issues* 31: 137-49.
- Domański, H., B. Heyns 1992. „Toward a Modified Theory of Market Transition: From Bargain to Market Control in State Socialism.“ Warsaw. (manuscript).
- Habermas, J. 1975. *Legitimation Crisis*. Beacon Press.
- Halle, D. 1984. *America's Working Man*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hochschild, J. L. 1981. *What's Fair?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Huber, J., W. H. Form 1973. *Income and Ideology*. New York: Free Press.
- Jansen, W., J. Dronkers, K. Verrips (ed.) 1989. *Similar or Different?* Nijmegen: Institute for Applied Social Sciences.
- Jöreskog, K. G., D. Sörbom 1986. *PRELIS. A Preprocessor to Lisrel. First Edition*. Chicago: SPSS inc.
- Jöreskog, K. G., D. Sörbom 1988. *LISREL 7. A Guide to the Program and Applications. 2nd Edition*. Chicago: SPSS inc.
- Klíma, A. 1961. *Čechy v období temna*. Praha: SPN.
- Kluegel, J. R. 1985. „The bases of contemporary affirmative action attitudes: If there isn't a problem, you don't need a solution.“ *American Behavioral Scientist* 28: 761-784.
- Kluegel, J. R. 1986. „Economic problems and socioeconomic beliefs and attitudes.“ *Research in Social Stratification and Mobility* 7: 273-302.
- Kluegel, J. R., E. R. Smith 1981. „Beliefs about Stratification.“ *Annual Review of Sociology* 7: 29-56.
- Kluegel, J. R., E. R. Smith 1986. *Beliefs about Inequality*. Hawthorne, New York: Aldine de Gruyter.
- Lane, R. E. 1962. *Political Ideology*. New York: Free Press.
- Lerner, M. J. 1980. *The Belief in a Just World*. New York: Plenum.
- Malý, K., F. Sivák 1988. *Dějiny státu a práva v Československu I*. Praha: Panorama.
- Mann, M. 1970. „The social cohesion of liberal democracy.“ *American Sociological Review* 5: 423-439.
- Mann, M. 1973. *Consciousness and Action Among the Western Working Class*. London: Macmillan.
- Matějů, P. 1992. „From Unjust Equality to Just Inequality? The Perception of Changing Inequality in Czechoslovakia.“ Working Papers of the International Survey on Social Justice, Butler University.
- Matějů, P. 1993. „Determinanty ekonomického úspěchu v první fázi postkomunistické transformace. Česká republika 1989-1992.“ *Sociologický časopis* 29: 341-366
- Matějů, P., J. Kluegel 1993. „Principles of Distributive Justice in Comparative Perspective.“ *Working Papers* 93: 6. Institute of Sociology ASCR.
- Matějů, P., J. Peschar 1990. „Family Background and Educational Attainment in Czechoslovakia and the Netherlands.“ Pp. 121-145 in *Class Structure in Europe. New Findings from East-West Comparisons of Social Structure and Mobility*, ed. by M. Haller. New York: Sharpe.

- Matějů, P., B. Řeháková 1992. „Od nespravedlivé rovnosti ke spravedlivé nerovnosti? Percepce sociálních nerovností a sociální spravedlnosti v současném Československu.“ *Sociologický časopis* 28: 293-318.
- Matějů, P., B. Řeháková 1993. „Revolution for Whom? Analysis of Selected Patterns of Intragenerational Mobility in the Czech Republic, 1989-1992.“ *Czech Sociological Review* 1: 73-90.
- Offe, C. 1991. „Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe.“ *Social Research* 58: 865-892.
- Parkin, F. 1971. *Class, Inequality and Political Order*. New York: Praeger.
- Parsons, T. 1954. „A Revised Analytical Approach to the Theory of Stratification“. Pp. 212-237 in *Essays in Sociological Theory* (revised edition). Glencoe, IL: Free Press.
- Pekař, J. 1990. *O smyslu českých dějin*. Praha: Rozmluvy.
- Peschar, J. (ed.) 1990. *Social Reproduction in Eastern and Western Europe. Comparative Analyses on Czechoslovakia, Hungary, the Netherlands and Poland*. Nijmegen: Institute for Applied Social Sciences.
- Ritzman, R. L., D. Tomaskovic-Devey 1992. „Life Chances and Support for Equality and Equity As Normative and Counternormative Distribution Rules.“ *Social Forces* 70: 745-763.
- Robinson, R. V., W. Bell 1978. „Equality, success and social justice in England and United States.“ *American Sociological Review* 43: 125-143.
- Sennett, R., J. Cobb 1972. *The Hidden Injuries of Class*. New York: Vintage.
- Shepelak, N. 1987. „The Role of Self-explanation and Self-evaluation in Legitimizing Inequality.“ *American Sociological Review* 52: 495-503.
- Shepelak, N., D. Alwin 1986. „Beliefs about Inequality and Perceptions of Distributive Justice.“ *American Sociological Review* 51: 30-46.
- Sztompka, P. 1992. „Dilemmas of the Great Transition.“ *Sisyphus Social Studies* 2 (VIII): 9-28.
- Večerník, J. 1992. „Změny v příjmové nerovnosti v letech 1988-1992.“ *Sociologický časopis* 26: 666-684.
- Walster, E., G. W. Walster 1975. „Equity and Social Justice.“ *Journal of Social Issues* 31: 21-43.
- Wegener, B., S. Liebig 1992. „Dominant Ideologies and the Variation of Justice Norms: A Comparison of East Germany, West Germany, and the United States.“ Paper presented at the Annual meeting of the American Sociological Association, Pittsburgh, August.
- Wesołowski, W., E. Wnuk-Lipiński 1992. „Transformation of Social Order and Legitimization of Inequalities.“ Pp. 83-95 in *Escape from Socialism. The Polish Route*. Ed. by W. Connor and P. Ploszajski, Warsaw.
- Wheaton, B., B. Muthen, D. F. Alwin, G. F. Summers 1977. „Assessing reliability and stability in panel models“. Pp. 84-136 in *Sociological Methodology*, ed. by R. D. Heise. San Francisco: Jossey-Bass.

Summary

In order to understand the changes in Eastern Europe, research on the subjective dimension of social stratification is at least as important as the analysis of various objective processes. There are at least two strong reasons why the analyses of beliefs about distributive justice are especially important in post-communist countries. First, all studies analysing the development of inequality in these countries show that income inequality is rapidly increasing. Second, inequality is rarely perceived without being considered in terms of justice or fairness, especially in systems experiencing a deep change in both the stratification order and the underlying value system. The post-communist transformation is undoubtedly a kind of systemic change in which inequality is

increasing along with the change in the principal criteria of allocation and distribution of income and wealth.

To the degree that social and economic groups in a given country share different or even opposing beliefs about distributive justice, the legitimisation of a current political order is undermined and the potential for political conflict is heightened. In order to understand the political landscape of a post-communist society, the study of beliefs and norms about equality and inequality is extremely important. Among the issues of primary importance is the crystallisation of a new dominant distributive ideology. One of the most important theoretical questions to be asked in this respect is „What are the principal dimensions (ideologies) underlying the perception of distributive justice in post-communist countries?“ From the point of view of policy-makers, answering this question may aid in the understanding of the development of „legitimation“ in post-communist countries, and in locating typical bearers of social tensions or potential political conflicts in a given social space.

The paper addresses the question to what extent a renewed meritocratic and inegalitarian interpretation of distributive justice has already disintegrated the egalitarian norms that dominated the distribution of income and wealth for more than forty years. The second important question in this respect is how this transition between the two major distributive ideologies is linked to the transformation of social structure and to changes in the process of stratification in formerly communist countries. Asking this question implicitly assumes that there are two relatively well distinguished and consistent distributive ideologies beyond popular beliefs about distributive justice. Since this assumption may not necessarily be true, particularly in post-communist countries, it is therefore verified empirically.

Two theoretical perspectives, namely the „split-consciousness“ theory (Kluegel and Smith) and the theory of dominant and challenging norms of distributive justice (Della Fave), are elaborated and tested empirically. In order to minimise the danger of speculative interpretations and conclusions, a comparison between the Czech Republic and the Netherlands was chosen as a proper analytical strategy. Multisample recursive and nonrecursive structural equation models were developed and tested on the data from the Social Justice Survey carried out in the Czech Republic and the Netherlands in 1991.

The results of the analysis allowed to formulate the following conclusions:

1. The Czech-Dutch comparison, similar to other recent studies has proved the merit of split-consciousness theories, namely their common assumption that there is no simple „equality-equity“ continuum, but rather overlapping, though principally opposing, patterns of beliefs about distributive justice. In accordance with this perspective and other assumptions concerning the post-communist transformation, the analysis verified the initial assumption that the Czech population shows less consistent popular „definitions“ of the two underlying distributive norms than the Dutch population. More specifically, the analysis pointed out that Czechs are more likely to mix typically egalitarian principles with clearly meritocratic rules of distributive justice.

2. The analysis also confirmed that due to the transitional situation the two „ideologies“ are less opposed to each other in the Czech Republic than in the Netherlands.

3. The egalitarian ideology is more strongly linked to one's position in the system of social stratification than the inegalitarian norms of distributive justice. Regarding differences between the two countries, the results show that the egalitarian distributive ideology is more a stratification-related norm in the Czech Republic than in the Netherlands. In the Czech Republic, higher status individuals and particularly holders of college or university diplomas, who were the typical losers in the „socialist redistribution,“ tend to vigorously reject the egalitarian interpretation of distributive justice. In the Netherlands, on the contrary, these individuals are more likely to reject inegalitarian norms.

4. In general it has been proven that in the Czech Republic the „struggle“ between the two distributive ideologies is almost exclusively mediated by one's position in the system of social stratification, while in the Netherlands these two ideologies show a quite autonomous relation of

mutual counteraction. One of the most important results of the comparative analysis is the assessment that in the Czech Republic, the capacity of inegalitarian norms of distributive justice to resist the egalitarian counternorm is still much weaker than in the Netherlands. On the contrary, the egalitarian distributive ideology remains a strong challenge for the rising meritocratic interpretation of distributive justice.

5. Regarding the creation of the Czech political landscape, two results are relevant. First, the analysis verified that the right-wing political orientation predicts quite well the rejection of egalitarianism but – with other relevant stratification factors being held constant – it does not predict at all a tendency towards the meritocratic and inegalitarian interpretation of distributive justice. Secondly, from the point of view of system legitimacy, one of the most important results of the analysis is that the inclination to either the egalitarian or the inegalitarian interpretation of social justice is strongly linked to one's position in the social stratification system. This means that the autonomy of beliefs about distributive justice in the Czech Republic is very weak, and that the „struggle“ between the egalitarian and inegalitarian interpretations of distributive justice is almost exclusively mediated by one's position in the system of social stratification and the corresponding life chances that distinguish quite effectively between „winners“ and „losers“ in the transformation process.